

انجمن معتادان گمنام از منظر عدالت ترمیمی

شهلا معظمی؛ محمد پارسا**

چکیده

صرف نظر از جدال موجود بر این که اعتیاد جرم است یا بیماری؛ و در پی آن معتاد بیمار است یا مجرم، در حال حاضر در نظام حقوقی ایران با توجه به صراحت ماده ۱۵ قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر و الحاق موادی به آن مصوب ۱۳۷۶، اعتیاد، جرم محسوب می‌شود. به رغم جرم بودن اعتیاد، درک قانون‌گذار و شناخت او از ماهیت اعتیاد، که همان بیماری است، موجب شده است مقنن سنت شکنی کرده و در قبال پدیده‌ی مجرمانه، مجازاتی با اوصاف کیفری قایل نشود و جز در موارد اقدامات اجتماعی، به درمان و اصلاح معتاد توجه داشته باشد. در سال‌های اخیر، نهادهای غیر کیفری هم چون سازمان بهزیستی کشور با اعطای مجوز به سازمان‌ها و انجمن‌های غیر دولتی، امکان مشارکت ایشان را در درمان اعتیاد فراهم آورده است؛ از جمله انجمن معتادان گمنام (NA)، اجتماعی از معتادان بهبود یافته است، به نحوی که در درمان اعتیاد و استمرار بهبودی، تأثیر بسیار داشته و با استفاده از اصول روحانی و معنوی فعالیت می‌کند. از سویی در قرن اخیر، مفهوم عدالت ترمیمی در نظام عدالت کیفری، رویکردی جدید و اصلاحی به وجود آورده است؛ به نحوی که اصول، قدم‌ها، سنت‌ها، و مفاهیم انجمن مذکور را می‌توان منطبق با یافته‌ها و دستاوردهای عدالت ترمیمی دانست؛ هر چند از پارادایم‌های عدالت ترمیمی به طور مطلق بر خوردار نیست. همچنین نحوه‌ی عملکرد این انجمن را می‌توان مکانیزمی مثبت برای واکنش‌گرایی قانون به رفتار مجرمانه‌ی اعتیاد در دستان عدالت کیفری قرار داد؛ به نحوی که، جلوه‌ی کیفر به ترمیم و اصلاح بدل شود.

واژگان کلیدی: عدالت ترمیمی، عناصر عدالت ترمیمی، اعتیاد، معتاد گمنام،

انجمن معتادان گمنام

* استادیار دانشکده‌ی حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

** دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشگاه تهران

۱. درآمد

پاسخ به این پرسش که معتاد کیست، احتیاج به تفکر و مطالعه‌ی بسیار ندارد؛ به تعبیری ساده می‌توان پاسخ داد، معتاد فردی است که مواد مخدر زندگی‌اش را کنترل می‌کند.^۱ چنین شخصی در نظام حقوقی ایران به استناد ماده‌ی ۱۵ قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر و الحاق موادی به آن مصوب ۱۳۷۶، مجرم محسوب می‌شود،^۲ اما مجرمی که جامعه و مقنن، که خود نیز جدای از جامعه نیست، وی را ذاتاً مستحق کیفر نمی‌داند و به تجربیات و یافته‌های روانشناسان، پزشکان، جرم‌شناسان و... اعتنا کرده و مجازات معتاد را ترک اعتیاد و رفع بیماری او قرار می‌دهد.

تجربه نشان داده است روش‌های سم‌زدایی جسمی و فیزیولوژیک تأثیر مستمر نداشته و به مدت کوتاهی محدود خواهد بود، به نحوی که، این بیماری بار دیگر بازگشت می‌کند. در حالی که معتادان بهبودیافته با درک این واقعیت، انجمنی را تشکیل داده‌اند تا از روش‌هایی روحانی و معنوی در بهبود معتاد کمک گیرند.

این نوشتار با بررسی چگونگی عملکرد و برنامه‌های انجمن معتادان گمنام که توانسته است به نحو قابل توجهی در امر بهبودی و حفظ پاک‌ی پس از درمان مؤثر باشد، بر امکان مشارکت انجمن با نظام عدالت کیفری در درمان معتادان (مجرمان قانونی) تمرکز می‌نماید، اما پرسش مطرح، این است که آیا عملکرد این انجمن با استفاده از پارادایم عدالت ترمیمی در نظام حقوقی قابل تبیین و تطبیق است؟ آیا می‌توان اهداف و یافته‌های عدالت ترمیمی را به این انجمن تسری داد و یا این که زمانی عدالت ترمیمی بروز و ظهور می‌یابد که در شرایط مختص خود و در مفهوم خاص به کار رود؟ برای یافتن پاسخ با مطالعه‌ی اجمالی بر مفهوم عدالت ترمیمی، در نهایت به امکان ایجاد تعامل عدالت ترمیمی با عملکرد انجمن معتادان گمنام پرداخته خواهد شد.

1- <http://www.nairan.org>

۲- «اعتیاد جرم است. ولی به کلیه معتادان اجازه داده می‌شود به مراکز مجازی که از طرف وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مشخص می‌گردد مراجعه و نسبت به درمان و بازپروری خود اقدام نمایند. تبصره ۱: معتادان مذکور در طول مدت درمان و بازپروری از تعقیب کیفری جرم اعتیاد معاف می‌باشند...»

۲. عدالت ترمیمی^۱

۲-۱. پیشینه و مفهوم

عدالت ترمیمی به عنوان یک تئوری جدید در نظام عدالت کیفری، سابقه‌ای به قدمت حضور بشر در تاریخ دارد، اما طرح آن به صورت جدی در اروپا آغاز گردید. تجدید حیات عدالت ترمیمی از ربع آخر قرن بیستم آغاز گردیده و اکنون نه تنها در قلمرو سیاستگذاری جنایی ملی، بلکه در قلمرو بین‌المللی نیز مورد استقبال قرار گرفته است؛ به نحوی که، اکنون به سرعت به مفهومی جهانی در نظام‌های مبتنی بر عدالت بدل گشته است. (غلامی، ۱۳۸۳، ص ۷۱۴)

مارتین رایت انگلیسی، عدالت ترمیمی را این گونه تعریف می‌کند: «عدالت ترمیمی فرایندی است که تلاش می‌کند بین بزه‌دیده و جامعه و نیاز به بازپذیری اجتماعی بزه‌کار، توازن و تعادل ایجاد نماید و می‌کوشد که ترمیم و بهبود وضعیت بزه‌دیده را تا حد امکان عملی ساخته و در این مسیر تمام اشخاصی را که به نحوی در حادثه‌ی مجرمانه نفعی دارند، (مانند بزه‌دیده، بزه‌کار و وابستگان آن‌ها و نمایندگان جامعه و مقامات عدالت کیفری) به مشارکت فعال و سازنده برای ایجاد چنین توازنی فرا می‌خواند.» (عباسی، ۱۳۸۲، ص ۵۷)

عدالت ترمیمی که بر مبنای ترمیم قرار دارد، در تقابل با مفهومی از عدالت است که سزاگرا بوده و مدلی انتقام‌جویانه و خشن ارائه می‌دهد. عدالت ترمیمی، تعریفی متفاوت از بزه داشته و به بزه‌کار توجه می‌کند. نگاه عدالت ترمیمی به آینده بوده؛ تمرکز آن بر حل مسایل است و مخالف سازوکارهای قضایی در خصوص تمام رفتارهای مجرمانه است. عدالت ترمیمی به نقش بزه‌دیده به جای جامعه که خود را مستحقق در اعطای مجازات می‌داند، اهمیت می‌دهد؛ این مفهوم از عدالت کیفری بر فرایندی مبتنی است که در آن اقرار صادقانه، به جای اقرار مبتنی بر شکنجه می‌نشیند؛ به حضور اعضای جامعه در فرایند عدالت به جای وکیل، دادستان و بازپرس اعتقاد دارد؛ در فرایند عدالت ترمیمی، عموماً طرفین (بزه‌دیده و بزه‌کار) مستقیماً با یکدیگر به بحث و گفت‌وگو می‌نشینند؛ نقش دین و اصول روحانی و اعتقادی در مقایسه با عدالت سزاگرا بیشتر به چشم می‌خورد؛ بزه به عنوان اختلافی میان افراد در نظر گرفته می‌شود که قابل حل و فصل و جبران خواهد بود. (شیری، ۱۳۸۵، ص ۲۴۱) مفاهیم عدالت ترمیمی به اشکال

1- Restorative Justice

مختلف در نظام‌های مرتبط با عدالت و در کشورهای مختلف ظهور یافته است؛ هر چند، استقرار این مفاهیم به سطوح فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و... هر جامعه بستگی دارد.

۲-۲. عناصر عدالت ترمیمی

عدالت ترمیمی به دنبال رسیدن به اهداف خود، باید عناصری را دارا باشد تا بتوان از آن الگویی به دست آورد. لذا، این قسمت از عدالت کیفری، میان سه رکن بزه‌کار، بزه‌دیده و جامعه قایل به وجود عناصر زیر است:

الف) داوطلبانه بودن: شرکت بزه‌کار به صورت داوطلبانه و با اراده‌ای آزاد بدون اکراه و اجبار و طیب خاطر در کنار بزه‌دیده؛

ب) اظهار حقیقت: بزه‌کار با اقرار خود حقیقت را بیان می‌کند؛ بدون آن که سعی در انکار واقعیت داشته باشد.

ج) رودررویی: رودررویی بین بزه‌دیده و بزه‌کار؛ و این ملاقاتی است که در آن در خصوص آسیب‌های وارده بر بزه‌دیده از سوی بزه‌کار بحث می‌شود؛ در حالی که در عدالت سزادهنده کمتر می‌توان چنین اشخاصی را با طیب خاطر با یکدیگر روبرو نمود

د) توافق: توافق و قرارداد بر نحوه‌ی جبران خسارت و اصلاح و واکنش به جرم، به گونه‌ای که، از فرآیندهای کیفری به دور باشد و دارای وصف ترمیمی باشد؛

ه) حمایت: حمایت از بزه‌دیده، بزه‌کار، بیمار و... به نحوی که شرایطی برابر میان طرفین ایجاد شود؛

و) غیرعلنی و محرمانه بودن: جهت بازپذیری مجرم به جامعه و حفظ آبروی او، رودررویی میان بزه‌دیده و بزه‌کار در فضایی غیرعلنی انجام گرفته و مباحث مطرح شده در آن نیز به صورت محرمانه باقی خواهد ماند. (شیری، همان، ص ۲۳۱)

علاوه بر لزوم وجود عناصر فوق، هر روش عدالت ترمیمی باید دارای شرایطی باشد تا امکان تحقق اهداف و اصول عدالت ترمیمی را فراهم آورد. این شرایط عبارتند از:

- 1- Voluntary
- 2- Say facts
- 3- Meetin
- 4- Agreement
- 5- Support
- 6- Confidential

(غلامی، ۱۳۸۵، ص ۱۱۵)

- الف) درگیر نمودن و مشارکت دادن تمام افراد سهیم؛
ب) به رسمیت شناختن و جست‌وجو نمودن ضرر و زیان هر یک از طرفین؛
ج) مشارکت آزادانه و اختیاری؛
د) تعهد به بیان حقیقت؛
هـ) مواجهه و ملاقات چهره به چهره بزهکار، بزه‌دیده و نمایندگان اجتماع با یکدیگر؛
و) حمایت از حقوق بزه‌دیده و بزهکار؛
ز) تعهد و الزام تسهیل‌کننده یا مراقبت اجرای برنامه‌های ترمیمی به حفظ قلمروهای اجتماعی (جامعه‌ی محلی)؛
ح) بازپذیری اجتماعی بزه‌دیده و بزهکار؛
ط) طرح و تهیه‌ی برنامه‌ای برای اجرای توافقات حاصل به منظور حل و فصل دعوی؛
ی) عدم اعمال مجازات؛
م) قابلیت ارزیابی از طریق نتایج آن.

۳. مفهوم اعتیاد

عادت کردن و خو گرفتن به هر چیز را اعتیاد می‌نامند.^۱ اعتیاد در مفهوم خاص، یک بیماری روانی اجتماعی است که از مصرف غیرطبیعی و غیرمجاز برخی مواد مانند تریاک، الکل و ... ناشی می‌شود. از سال ۱۹۶۴، سازمان بهداشت جهانی استفاده از عبارت وابستگی دارویی یا وابستگی به دارو را به جای اصطلاح اعتیاد توصیه کرده است، اما هنوز اعتیاد در مفهوم خود جای دارد.^۲

اعتیاد، شامل وابستگی به عوامل یا موادی است که تکرار مصرف آن‌ها، با کم و کیف مشخص و در زمان معین، از دیدگاه معتاد ضروری می‌نماید، یعنی تداوم بخشیدن به مصرف مواد و عوامل مخدر، درمانی عامیانه، غیرمعمول و دور از موازین علمی؛ و معتاد کسی است که نیازمند و دارای وابستگی روانی و جسمانی به مواد مخدر و عادت‌زا

1- <http://www.dchq.ir/html/modules.php?ops=modload &name=news>

2- <http://www.nairan.org/info1.asp>

می باشد که به منظور برآوردن آن باید از این مواد به طور مداوم استفاده کند. (انجمن معتادان گمنام، ۱۳۸۳، ص ۵)

معتادان گمنام بهبود یافته در مقام پاسخ به این پرسش که معتاد کیست، این گونه پاسخ می دهند: معتاد کسی است که تمام زندگی و افکار خود را به نوعی ماده‌ی مخدر معطوف می کند؛ به نحوی که، خود را شدیداً وابسته به آن می پندارد و بدین جهت، جسم او وابستگی خود را حفظ می کند. معتادان گمنام بر این عقیده اند که اعتیاد، آن ها را از مردم جدا کرده بود، به نحوی که، تنها در صورت وجود نیاز با مردم ارتباط برقرار می کردند. (همان جا) ارتباط معتاد با جامعه، قطع است. دنیایی که برای معتاد وجود دارد، محدود است؛ آن ها معترفند که برای زنده ماندن، به ناچار مواد مخدر مصرف می کردند و این تنها راهی بود که برای زندگی قابل شناخت بود. انکار وابستگی به مواد مخدر و اعتیاد با این استدلال که «من جنبه اش را دارم» مانع از این بود که معتاد خود را معتاد بداند. معتاد خود را معتاد نمی پندارد، بلکه معتاد را کسی می داند که در خیابان دعوا می کند، مرتکب جرم می شود، سرنگ کشیف مصرف می کند و یا به زندان می رود. (همان، ص ۱۴) معتاد، اسیر بیماری خود است؛ به نحوی که، این اسارت موجب می شود او برای حفظ جان خود به هر کاری دست یازد؛ دزدی کند، دروغ بگوید و...؛ وی هیچ گاه خود را معتاد نمی پندارد و گاه در صورت پذیرش، اعتیاد خود را به هر نحو توجیه می کند. معتادان معمولاً بارها سلامت جسمی خود را به دست آورده، اما پس از گذشت مدت کوتاهی بار دیگر اعتیاد آن ها بازگشت می کند. بسیاری از آن ها روش های متفاوتی را برای سم زدایی تجربه کرده اند؛ برخی با استفاده از داروهای گیاهی، تعدادی با استفاده از داروهای شیمیایی و تزریق آمپول و عده ای هم با تصفیه ی کامل خون؛ اما بار دیگر به اعتیاد گرایش می یابند. علت آن است که معتاد از لحاظ جسمی بهبود یافته، اما از لحاظ روحی و روانی وابستگی و اعتیاد خود را حفظ کرده است، لذا، باید به روشی متوسل شود که بر اعتیاد و وابستگی روانی خود به اعتیاد فایق آید.

نتیجه آن که، معتاد نمی تواند ماهیت معتادی و اعتیاد را تغییر دهد، اما می تواند با تلاش خویش موجب بهبودی خود شود؛ به نحوی که، آن باور قدیمی که می گوید «هرگاه معتاد شدی، همیشه معتاد خواهی ماند» را تغییر دهد و حقیقتی دیگر جلوه گر شود.

۴. انجمن معتادان گمنام:

۴-۱. پیشینه

در سال ۱۹۳۵ میلادی، پدیده‌ای به نام الکلی‌های گمنام^۱ معروف به AA در دنیا به وجود آمد. تأثیر آن در زندگی الکلی‌ها همانند تأثیر پیامبران در زندگی بی‌اعتقادان بود. بنیان‌گذار انجمن که بر اثر یک تجربه‌ی عمیق روحانی، از وسوسه‌ی اعتیاد به الکل رها شده بود، با در میان گذاشتن تجربه‌ی بهبودی خود با دیگران، قادر به حفظ آن می‌شود.

در ایران در سال ۱۳۶۹ دو برادر که در خارج از کشور با کمک این انجمن بهبود یافته بودند، به ایران آمدند و نخستین جلسه‌ی معتادان گمنام را در مرکز بازپروری قرچک برگزار کردند. این جلسات تا یک سال ادامه داشت، اما به دلیل برخی دیدگاه‌های متفاوت در آن زمان نسبت به بیماری اعتیاد، این دو برادر از ادامه‌ی راه باز ماندند و این نهاد نوپا از هم پاشید. در سال ۱۳۷۲ دو نفر که در ایالات متحده و کانادا از طریق انجمن، سلامتی خود را باز یافته بودند، در تهران تصمیم گرفتند انجمن را با کمک یکدیگر و سازمان بهزیستی راه‌اندازی کنند؛ ایشان کار خود را از مرکز بازپروری قرچک آغاز کردند. (انجمن معتادان گمنام، بی‌تا، ص ۱) به تدریج انجمن معتادان گمنام شتاب بیشتری گرفت و آنان موفق شدند نظر مسئولان بهزیستی را برای برگزاری جلسات هفتگی در مرکز یاد شده در تاریخ ۱۳۷۳/۱/۳ جلب کنند. این گروه سه نفره در تهران، محلی مستقل را برای جلسات اجاره نمودند؛ در حال حاضر پس از گذشت شانزده سال، جلسات بسیاری در جای جای ایران تشکیل می‌شود؛ انجمن معتادان گمنام بر اساس مجوز نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، پلیس اطلاعات و امنیت عمومی ناجا در تاریخ ۱۳۸۶/۲/۱۷ تحت اداره ثبت شرکت‌ها به ثبت رسیده است.^۲

۴-۲. اعضای انجمن:

هر معتادی که اراده به ترک اعتیاد و وابستگی کند، می‌تواند عضوی از انجمن باشد. اعتیاد داشتن فرد در گذشته، شرط حضور در انجمن است، اما نوع مصرفی و

1- Alcoholics Anonymous

2- http://www.daneshju.epage.ir/from/f399/t_69451.html

3- <http://www.nairan.org/abut.us.asp>

طریقه‌ی مصرف او، در عضویت انجمن تأثیری ندارد. اعضای انجمن همگی دارای یک ویژگی مشترک به نام اعتیاد هستند و عضو انجمن می‌تواند هر مرد و زن معتادی باشد، صرف‌نظر از مذهب، نژاد و زبان. (انجمن معتادان گمنام، ۱۳۸۳، ص ۱۶)

۳-۴. گمنامی:

گمنامی، اساس تمام سنت‌های انجمن است؛ به باور آنان، همیشه یادآور این است که اصول را به شخصیت‌ها ترجیح می‌دهند. در جلسات انجمن، افراد با هر سن و با هر موقعیت اجتماعی نام کوچک خود را صدا می‌زنند و با نام کوچک خود شناخته می‌شوند. اصل گمنامی، موجبی برای تشویق معتادان به پذیرش و قبول انجمن است؛ زیرا، معتاد بدون ترس از ممانعت‌های اجتماعی و قانونی در جلسات شرکت می‌کند. گمنامی، اعتماد را ایجاد می‌کند و در نتیجه برای کسی که قصد شرکت در جلسات انجمن را دارد، ایجاد انگیزه می‌کند. گمنامی، فضایی برابر در جلسات ایجاد می‌نماید به‌نحوی که، با وصف مشترکی به نام اعتیاد و با نام معتاد برابری می‌کند.

۴-۴. جلسات انجمن:

معتادان برای پیشبرد اهداف خود، جلساتی را به طور منظم برگزار می‌کنند. جلسات انجمن بر دو گونه است؛ جلسات بسته (غیرعلنی) و جلسات باز (علنی). در جلسات بسته فقط معتادان حضور دارند و ورود غیرمعتادان در این جلسات جایز نیست. اما، جلسات باز (علنی) برای همگان آزاد است و افراد عادی می‌توانند با هر انگیزه‌ای از قبیل تشویق معتادان، یادگیری اصول کار و... در آن شرکت کنند. اغلب شرکت‌کنندگان در جلسات باز، غیر از معتادان، خانواده‌های افراد معتاد، همسالان و دوستانشان هستند. شاید دعوت معتاد از آن‌ها برای شرکت در جلسات باز، به این انگیزه باشد که معتاد بار دیگر توسط خانواده و... مورد بازپذیری اجتماعی قرار گرفته و نگاهی که پیش از ترک اعتیاد به معتاد وجود داشته است، با حضورشان در این جلسات تغییر یابد. به لحاظ ساختاری، جلسات انجمن در مکانی دایر می‌شود که به صورت مستقل اداره می‌شود.

۵-۴. روش کار:

اعضای انجمن به صورت منظم گرد هم جمع می‌شوند تا درباره‌ی تجربیاتشان در بهبودی، بحث و گفت‌وگو کنند. روش کار آن‌ها بر اساس محور اساسی تحت عنوان، قدم‌های دوازده گانه، سنت‌های دوازده گانه و مفاهیم دوازده گانه خدماتی است. (انجمن معتادان گمنام، ۱۳۸۴، ص ۴۳) مبنای برنامه‌ی معتادان گمنام، قدم‌های دوازده گانه است. این قدم‌ها مجموعه‌ای از رهنمون‌هایی برای دستیابی عملی به بهبودی است.^۱ در قدم‌های دوازده گانه، هدف، دعوت از اعضا برای پیمودن مسیر بازیابی^۲ است؛ سنت‌های دوازده گانه ناظر به طرز کار و اهداف انجمن است که برای یکایک اعضا قابل استفاده است.^۳ انجمن معتادان گمنام، انجمنی غیرانتفاعی است که به هیچ سازمان

۱- قدم‌های دوازده گانه:

- ۱) ما اقرار کردیم که در مقابل اعتمادمان عاجز بودیم که زندگی مان آشفته گردیده بود؛
  - ۲) ما به این باور رسیدیم که نیروی برتر از خودمان می‌تواند سلامت عقل را به ما برگرداند؛
  - ۳) ما تصمیم گرفتیم که اراده و زندگی خود را به خداوند، بدان گونه که او را درک می‌کردیم، بسپاریم؛
  - ۴) ما یک ترازنامه‌ی اخلاقی بی‌باکانه و جست‌وجوگرانه از خود تهیه کردیم.
  - ۵) ما چگونگی دقیق خطاهای خود را به خداوند، به خودمان و به یک انسان دیگر اقرار کردیم؛
  - ۶) ما کاملاً آماده شدیم که خداوند تمام این نواقص شخصیتی ما را برطرف کند؛
  - ۷) ما با فروتنی از او خواستیم که کمبودهای اخلاقی ما را برطرف کند؛
  - ۸) ما فهرستی از تمام کسانی که آزار داده بودیم، تهیه کردیم و خواستار شدیم که از تمام آن‌ها جبران خسارت کنیم؛
  - ۹) ما به طور مستقیم، در هر جا که امکان داشت از افرادی که به آن‌ها آزار رسانده بودیم، جبران خسارت کردیم، مگر در مواردی که اجرای این امر به ایشان و یا دیگران زیان وارد نماید؛
  - ۱۰) ما به تهیه‌ی ترازنامه‌ی شخصی خود ادامه دادیم و هر گاه در اشتباه بودیم، سریعاً به آن اقرار نمودیم؛
  - ۱۱) ما از راه دعا و مراقبه جویای بهتر نمودن رابطه‌ی آگاهانه خود با خداوند بدان گونه که او را درک می‌کردیم، شدیم و دعا کردیم فقط برای آگاهی از اراده‌ی او برای خودمان و قدرتی که آن را به انجام رسانیم؛
  - ۱۲) ما با یک بیداری روحانی که در نتیجه‌ی این قدم‌ها یافتیم، سعی نمودیم این پیام را به معتادان برسانیم و این اصول را در تمام امور خود به اجرا در آوریم.
- ۲- Recovery که در علوم اعتیادی مکرراً از آن به معنای بهبودی استفاده می‌شود.
- ۳- سنت‌های دوازده گانه:

- ۱) منافع مشترک ما باید در رأس قرار گیرد، بهبودی شخصی به اتحاد معتادان گمنام بستگی دارد.
- ۲) در رابطه با هدف گروه ما فقط یک مرجع نهایی وجود دارد. خداوندی مهربان، که به گونه‌ای ممکن خود را در وجدان گروه ما بیان می‌نماید. رهبران ما خدمت‌گذاران مورد اعتماد می‌باشند. آنان حکومت نمی‌کنند.
- ۳) تنها لازمه عضویت تمایل به قطع مصرف می‌باشد.
- ۴) هر گروه باید مستقل باشد به استثناء مواردی که بر گروه‌های دیگر و یا معتادان گمنام در کل اثر بگذارد.
- ۵) هر گروه فقط یک هدف اصلی دارد؛ رساندن پیام به معتادی که هنوز در عذاب است.

و نهاد دولتی و عمومی وابستگی ندارد؛ به نحوی که، مسؤولیت‌ها و اختیارات لازم برای اداره‌ی انجمن در اختیار اعضای آن است. معتادان گمنام دارای منافع مشترکی هستند و آن استمرار بهبودی اعضا است.

هزینه‌ی مالی انجمن را معتادان به صورت داوطلبانه و بدون هیچ الزامی تأمین می‌کنند؛ به نحوی که، این امر توسط معتادان با رغبت و حسب توان مالی‌شان انجام می‌پذیرد. این مبالغ بدون این که در جایی ثبت شود که هر کس چه میزان به صندوق پرداخته است، توسط شخصی به نام خزانه‌دار که هر چند وقت یک بار تغییر می‌کند، جمع‌آوری شده و میزان آن به همگان اعلام می‌شود.

هر جلسه‌ی انجمن را یک نفر از اعضا که رهبر نامیده می‌شود، به همراه منشی و خزانه‌دار اداره می‌کند. افراد در جلسه‌ی انجمن به نام کوچک خود شناسایی می‌شوند. اعضای انجمن با یکدیگر انس و الفت بسیار داشته و سعی در بهبودی یکدیگر و حفظ پاکی پس از درمان خویش دارند. به گونه‌ای که، معتادان بهبود یافته در خارج از جلسات انجمن، با ملاقات‌های حضوری خود یا با تماس‌های تلفنی با یکدیگر در ارتباط هستند و با بیان مشکلات خود به یکدیگر و انتقال تجربیات بهبودی خود به آرامشی عجیب دست می‌یابند که گویی، قبلاً از استعمال مواد مخدر، چنین آرامشی را کسب می‌کردند (انجمن معتادان گمنام، ۱۳۸۳، ص ۱۸) زمانی که معتاد سم‌زدایی کرده و فرایند درمان پس از ترک را آغاز می‌کند، خود را بهبود یافته می‌داند و در هر جلسه‌ی

۶) گروه معتادان گمنام هرگز نباید هیچ مؤسسه‌ی مرتبط یا سازمان انتفاعی خارجی را مورد تأیید قرار دهد؛ در آن سرمایه‌گذاری مالی کند و یا نام معتادان گمنام را بدان‌ها عاریت بدهد، زیرا، ممکن است مشکلات پولی، مالکیت و یا شهرت ما را از هدف اصلی خود منحرف سازد.

۷) هر گروه معتادان گمنام باید کاملاً متکی به خود باشد و کمک‌های مالی از خارج دریافت نکند.

۸) معتادان گمنام باید همیشه غیر حرفه‌ای باقی بمانند اما مراکز خدماتی ما می‌توانند کارمندان مخصوص استخدام کنند.

۹) معتادان گمنام تحت این نام هرگز نباید سازماندهی شود؛ اما، ما می‌توانیم هیأت‌های خدماتی و کمیته‌هایی ایجاد کنیم که مستقیماً در برابر کسانی که به آن‌ها خدمات می‌کنند، مسؤول باشند.

۱۰) معتادان گمنام هیچ عقیده‌ای در مورد موضوعات خارجی ندارد؛ بنابراین، نام معتادان گمنام هرگز نباید به بحث اجتماعی کشیده شود.

۱۱) خط‌مشی روابط عمومی ما بر اصل جاذبه است تا تبلیغ، ما همیشه نیاز داریم گمنامی خود را در سطح مطبوعات، رادیو و فیلم حفظ کنیم.

۱۲) گمنامی اساس روحانی تمام سنت‌های ما می‌باشد و همیشه یادآور ما است که اصول را به شخصیت‌ها ترجیح دهیم.

انجمن مدت پاک‌ی خود را اعلام می‌دارد؛ به نحوی که، پس از گذشت یک سال، اعضای انجمن جشنی را بر پا می‌کنند که جشن تولد یا تولد دوباره نام داشته و یک سالگی پاک‌ی خود را جشن می‌گیرند و این فرایند برای هر معتاد هر سال یک بار تکرار می‌شود. معتاد بهبود یافته، برای هر روز خود برنامه‌ای دارد؛ به نحوی که، زندگی خود را بر برنامه‌ای قرار می‌دهد و هر روز به خود می‌گوید: «فقط برای امروز افکارم را بر روی بهبودیم متمرکز خواهم کرد، زندگی می‌کنم و بدون هیچ‌گونه ماده‌ی مخدری روز خوبی خواهم داشت فقط برای امروز، به کسی در انجمن معتادان گمنام اعتماد خواهم کرد؛ کسی که مرا باور دارد و می‌خواهد در بهبودیم به من کمک کند. فقط برای امروز، برنامه‌ای خواهم داشت و سعی خواهم کرد آن را به بهترین شکل ممکن انجام دهم. فقط برای امروز، به کمک انجمن سعی خواهم کرد که از زاویه‌ی بهتری به زندگی نگاه کنم. فقط برای امروز، ترسی نخواهم داشت و به روابط تازه‌ام و آن‌ها که چیزی مصرف نمی‌کنند و راه تازه‌ای پیدا کرده‌اند، فکر خواهم کرد. مادامی که این راه را دنبال کنم، از هیچ چیز واهمه نخواهم داشت» (همان، ص ۸۶)

۵. تعامل انجمن معتادان گمنام با عدالت ترمیمی:

عملکرد انجمن معتادان گمنام از جهات بسیاری با مفاهیم عدالت ترمیمی مطابقت دارد؛ برخی از این وجوه مشترک که در قدم‌های دوازده‌گانه انجمن ذکر شده است، به شرح زیر است:

۵-۱. اقرار به عجز در مقابل اعتیاد

قدم اول: «ما اقرار کردیم در مقابل اعتیاد خود عاجز بودیم، زندگی مان آشفته گردیده بود»

نخستین قدم از قدم‌های دوازده‌گانه‌ی انجمن معتادان گمنام، رسیدن به مفهوم عجز در مقابل اعتیاد است؛ صرف‌نظر از بسط این مفهوم، نکته‌ی مهم و قابل تأمل، اقرار به اعتیاد است. به طو کلی هنگامی که از شخصی پرسیده می‌شود که معتاد است یا خیر، پاسخ وی منفی است؛ هر چند ظاهر فرد، کشف مواد مخدر از او و یا حتی نتیجه آزمایش‌های پزشکی نیز مثبت اعتیاد او باشد، معتاد باز از مکانیسم انکار استفاده

می‌کند، ممکن است علت آن رهایی از کیفر قانونی و یا واکنش‌های هنجاری جامعه علیه یک معتاد باشد. پس آن‌چه مقدمه‌ی شرکت در فرایند ترک اعتیاد و حضور در انجمن است، پذیرش مسؤلیت و ارتکاب رفتار به جای انکار است. جنیفر لیولان و رابرت هوس، در خصوص عنصر اظهار حقیقت می‌نویسند: «اولین جزء فرایند ترمیمی گفتن حقیقت است» (شیری، پیشین، ص ۲۳۳) در جرایم غیر از اعتیاد و در صورتی که بزهدار در فرایند عدالت ترمیمی قرار گیرد، نسبت به ارتکاب همان جرم اظهار حقیقت می‌کند و به عنوان نمونه بیان می‌کند: «با این اوصاف و در این شرایط سرقت نمودم، مرتکب قتل شدم و...». در انجمن معتادان گمنام، معتاد به اعتیاد خود و در پی آن به عجز در مقابل اعتیاد به مواد مخدر اقرار کرده و حقیقت را بیان می‌کند. معتاد در به کار گرفتن قدم اول می‌گوید؛ مسأله‌ی مهم آن است که برخی پرسش‌های اساسی را برای خود طرح کنم. مثلاً آیا می‌توانم مصرف مواد مخدر را کنترل کنم؟ آیا تمایل به ترک مواد مخدر دارم؟ آیا تمایل دارم هر آنچه برای بهبودیم لازم است، انجام دهم؟ پاسخ این است که در برابر ما دو راه وجود دارد: نخست، زندگی جدید به شیوه‌ی معتادان گمنام و دیگر، ادامه‌ی اعتیاد. (انجمن معتادان گمنام، بی‌تا، ص ۸)

نحوه‌ی به کارگیری این اصول و طی کردن قدم اول و رسیدن به قدم دوم، موضوعی مفصل است که از حوصله‌ی این نوشتار خارج است اما، نکته‌ی قابل تأمل در قدم اول انجمن معتادان گمنام، داوطلبانه بودن و اظهار حقیقت است که در نظام عدالت ترمیمی نیز بزهدار داوطلبانه وارد فرایند ترمیمی می‌شود. در انجمن معتادان گمنام، شرکت داوطلبانه‌ی معتاد ضروری است، بدون آن که معتاد به دلیل اجبار، تهدید و یا ترس، در انجمن حضور یابد. گاه معتاد در شرایطی قرار می‌گیرد که باید به ترک اعتیاد و وابستگی به مواد مخدر تن دهد، ماهیت اعتیاد با ورود ابتدایی و داوطلبانه در تعارض است، آنچه از داوطلبانه بودن مطرح است، استمرار حضور است، نه حضور ابتدایی. ابتدای ورود ممکن است در انجمن معتادان گمنام به تشویق و یا اصرار خانواده‌ی معتاد و یا دوستان او، یا حتی با اجبار و حکم دادگاه باشد، اما مهم، استمرار حضور در جلسات به صورت داوطلبانه است. به عنوان نمونه، چنان‌چه معتاد توسط دستگاه قضایی بازداشت و محاکمه شود و سپس به انجمن فرستاده شود، داوطلبانه بودن، تصنعی و تشریفاتی است. لذا، آن‌چه مهم و مؤثر جلوه می‌نماید، حضور واقعی و حقیقی معتاد است.

در ماده‌ی ۱۳ قطع‌نامه‌ی اصول پایه در به کارگیری برنامه‌های عدالت ترمیمی در قلمرو کیفری، در خصوص این عنصر آمده است: نه بزهار و نه بزهدیده، هیچ یک نباید به اجبار در فرایند، شرکت کنند و یا با ابزار ناعادلانه تشویق شوند. در فرایندهای ترمیمی شرکت کنند و یا پیامدهای ترمیمی را بپذیرند. (شیری، پیشین، ص ۲۳۲)

تفاوتی که می‌توان در خصوص مفهوم عدالت ترمیمی و انطباق آن با انجمن معتادان گمنام قائل شد، این است که، در عدالت ترمیمی، بزهار در مقابل بزهدیده قرار می‌گیرد و سپس به اظهار حقیقت می‌پردازد، اما در بزهد اعتیاد که قربانی مستقیم و بزهدیده‌ی مستقیم ندارد، آن چه مهم است، داده‌ای است که مفهوم عدالت ترمیمی در اختیار جرایم بدون قربانی^۱ قرار می‌دهد و خود را محدود نمی‌داند. یافته‌های عدالت ترمیمی است که اهمیت دارد، با این استدلال که عدالت ترمیمی، یک مفهوم واحد است، اما جرم، مفهومی دارای مصادیق متعدد است که عموماً نیز به تعداد آن افزوده می‌شود.

۲-۵. اقرار به خطا

قدم پنجم: «ما چگونگی دقیق خطاهایمان را به خداوند، به خود و یک انسان دیگر اقرار کردیم»

در این قدم معتاد نیز مانند قدم اول به اظهار حقیقت می‌پردازد، اما صداقت لازم در این قدم، از صداقت مورد نیاز در قدم اول به مراتب عمیق‌تر است؛ زیرا، در این جا معتاد اقرار را از لسان خویش به خود می‌گوید و در مقابل خویش اقرار می‌کند و بدین ترتیب الگوی رفتاری مشحون از انکار را در هم می‌شکند.

این مرحله از اقرار را با این وصف که بیشتر ناظر به اقرار به خود و خداوند است، می‌توان مقدمه‌ای دانست بر این که معتاد بتواند به مرحله‌ی بعد برسد. در این مرحله، اقرار به صورت شجاعانه و با عملی شدنش به معتاد کمک می‌کند که علاوه بر ابراز، اقرار هم نماید. آنچه در این قدم انجام می‌پذیرد با توجه به الگوی عدالت ترمیمی منطبق با عنصر اظهار حقیقت است. در این عنصر از عدالت ترمیمی، بزهار خود را دوباره بازپذیر کرده و به پذیرش خطا و گناهکاری خود اقرار و اعتراف می‌نماید.

1- Victimless

۳-۵. تعهد به جبران خسارت

قدم هشتم: «ما فهرستی از تمام کسانی که به آن‌ها صدمه زده بودیم تهیه کرده و خواستار جبران خسارت از تمام آن‌ها شدیم»

قدم نهم: «ما به طور مستقیم در هر جا که امکان داشت، از این افراد جبران خسارت کردیم، مگر در مواردی که اجرای این امر به ایشان و یا دیگران لطمه بزند»

قدم هشتم با هدف رهایی از بارگناهی که معتاد تا به آن هنگام متحمل شده است، آغاز می‌شود. این قدم برای معتاد زمانی امکان‌پذیر است که تمایل داشته باشد تا گذشته را به یاد آورد. این گام نیز مستلزم صداقت است. این قدم معمولاً مراتب عفو و بخشش را به وجود می‌آورد. «صدمه» در این قدم به معنای هر نوع خسارت جسمی و روحی مطرح می‌شود (انجمن معتادان گمنام، بی تا، ص ۱۰۲). معتاد تا به حال تصور می‌کرده است که خود به تنهایی قربانی اعتیاد است، اما، در این مرحله با واقع‌گرایی درمی‌یابد که به دیگران نیز صدمه زده است. معتاد با استفاده از قدم چهارم «ما یک ترازنامه‌ی اخلاقی بی‌باکانه و جست‌وجوگرانه از خود تهیه کردیم»، فهرستی از اشخاصی را که به آن‌ها صدمه وارد کرده، تهیه می‌کند و صدمات و آسیب‌های وارد شده را به دقت مورد بررسی و مطالعه قرار می‌دهد تا به طور ذاتی تمایل به جبران خسارت در او پدید آید. ممکن است تمام کسانی که معتاد در دوران مصرف مواد با آن‌ها زندگی می‌کرده، یا ارتباط داشته است، موضوع این فهرست قرار گیرند. معمولاً والدین، همسر، فرزندان و... موضوع فهرست معتاد بهبود یافته قرار می‌گیرند؛ هر چند برخی نام خود را نیز ذکر می‌کنند، با این استدلال که ما در دوران مصرف مواد مخدر به نابودی خود دست می‌زدیم.

معتاد با این قدم، که یک قدم عملی است، سعی می‌کند با بیان حقیقت و رودرویی با آسیب‌دیدگان در مقام جبران خسارت برآید؛ این جبران با توافق انجام می‌پذیرد.

آنچه قدم هشتم عملکرد انجمن معتادان گمنام را با مفهوم عدالت ترمیمی نزدیک می‌نماید، وجود عناصر داوطلبانه بودن، اظهار حقیقت، رودرویی و توافق است، بدین توضیح که، معتاد با طیب خاطر به تهیه‌ی فهرست آسیب‌دیدگان می‌پردازد (داوطلبانه بودن) و تلاش می‌کند نام تمام کسانی را که در آن مرحله قرار داشته‌اند، یادداشت کند و تمام آسیب‌های وارده از سوی خویش را بیان کند (اظهار حقیقت) و

پس از آن معتاد در جهت جبران خسارات وارده تلاش می‌کند؛ با روبه‌رو شدن با زیان دیده (رودروویی) سعی می‌کند به نحوی که زیان دیده نیز راضی باشد، به ترمیم و جبران بپردازد (توافق) و با توجه به تجربیات سایر اعضای انجمن، مطالب گنگی را که برای نگارش فهرست وجود دارد، از میان می‌برد (حمایت).

پرسشی که ممکن است مطرح شود، تفاوت میان قدم هشتم و قدم نهم است؛ در پاسخ باید گفت شاید تصور و تجسم جبران خسارت، مانعی عمده برای نگارش فهرست آسیب‌دیدگان باشد، اما، برای رسیدن به قدم نهم، باید تصور کرد که معتاد به نحوی این قدم را به پایان می‌رساند که گویی قدم دیگری وجود ندارد. تنها در قدم هشتم، تهیه‌ی فهرست موضوعیت دارد؛ به‌نحوی که، فهرست تهیه شده، با هدف جبران خسارت و ترمیم و اجرای آن چه نتیجه‌ی قدم هشتم بوده است، در قدم نهم صورت می‌گیرد.

۶. برآمد

به رغم آن که، طبق ماده‌ی ۱۵ قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر مصوب ۱۳۷۶، اعتیاد جرم است، قانون‌گذار کیفری با توجه به این واقعیت که اعتیاد دارای ماهیتی بیمارگونه است، نخستین واکنش به آن را ترک اعتیاد و درمان آن قرار داده است.

تئوری عدالت ترمیمی، مفهومی جدید در حوزه‌ی عدالت کیفری است؛ این تئوری به جبران خسارات وارده ناشی از بزه، بیش از کیفر بزه‌کار تأکید دارد. عناصر عدالت ترمیمی، مشتمل است بر داوطلبانه بودن، اظهار حقیقت، رودرویی، توافق، حمایت، غیر علنی بودن و محرمانه بودن.

انجمن معتادان گمنام، انجمنی مردم‌نهاد، متشکل از معتادان بهبودیافته است؛ اعضای این انجمن با به‌کارگیری اصول و قدم‌های خاص خود، در پاک‌ی پس از درمان به یکدیگر کمک می‌کنند. اصول، قدم‌های دوازده‌گانه و سنت‌های دوازده‌گانه‌ی انجمن معتادان گمنام، به لحاظ ماهیتی و مبنایی با عناصر موجود در تئوری عدالت ترمیمی منطبق است. هر چند در فرایند عدالت ترمیمی وجود بزه‌دیده و بزه‌کار ضروری است و بزه اعتیاد، بزه‌دیده‌ی مستقیم خارجی ندارد، اما می‌توان آن دو گزاره‌ی فوق را بر

یکدیگر منطبق دانست و تئوری عدالت ترمیمی را به جرایم بدون قربانی نیز تسری داد. با توجه به تأثیر مثبت انجمن معتادان گمنام در ترک اعتیاد و حفظ آن، به سازمان‌ها و دستگاه‌های مرتبط همچون دستگاه قضا پیشنهاد می‌شود سازوکارهای تعامل با انجمن معتادان گمنام را در خصوص جرایم مرتبط با اعتیاد، بیش از پیش تسهیل نمایند.

فهرست منابع

- ۱- انجمن معتادان گمنام، **نامۀ معتادان گمنام**، مترجم: کمیته‌ی ترجمه س. گمنام، نشر ترقی، ۱۳۸۳.
- ۲- انجمن معتادان گمنام، **چگونگی عملکرد برنامه معتادان گمنام**، بی‌نا، بی‌تا.
- ۳- انجمن معتادان گمنام، **دوازده مفهوم خدماتی معتادان گمنام**، بی‌نا، ۱۳۸۴.
- ۴- دانش، تاج‌زمان، **معتاد کیست؟ مواد مخدر چیست؟**، نشر کیهان، ۱۳۷۹.
- ۵- شیری، عباس، «**پارادایم‌های عدالت کیفری، عدالت سزادهنده و عدالت ترمیمی**»، مجله‌ی دانشکده‌ی حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.
- ۶- عباسی، مصطفی، **افق‌های نوین عدالت ترمیمی در میانجی‌گری کیفری**، نشر دانشور، ۱۳۸۲.
- ۷- غلامی، حسین، **عدالت ترمیمی**، نشر سمت، ۱۳۸۵.
- ۸- غلامی، حسین، **عدالت ترمیمی**، علوم جنایی مجموعه‌ی مقالات در تجلیل از استاد دکتر محمد آشوری، نشر سمت، ۱۳۸۳.
- 9- <http://www.daneshju.epage.ir/from/f399/t/69451.html>
- 10- <http://www.dchq.ir/html/modules.php?ops=modload&name=news>
- 11- <http://www.ha86.blogfa.com/86022.aspx>
- 12- <http://www.nairan.org>
- 13- <http://www.nairan.org/info1.asp>
- 14- <http://www.nairan.org/abutus.asp>
- 15- <http://www.salamatnews.org/viewnews.aspx?ID=5042&cat7>
- 16- http://www.shabahang.epage.ir/fa/module.content_page.38html